

SANTRAUKA. Straipsnyje analizuojami du Liūnės Sutomos poetiniai tekstai, išvalgas grindžiant kognityvinės poetikos teiginiais. Nesistengiant apibendrinti Liūnės Sutomos poezijos strategijos ar oponuoti jos tekstus tyrinėjusių mokslininkų nuomonei, mėginama aiškintis eilėraščių paveikumo galimybes, akcentuojant poetinių schemų konfigūracijas, ieškant dėmesį traukiančių teksto elementų, ryškinant figūrų ir fono sąveikas. Turint omenyje Margaretos Freeman poetinio ikoniškumo apibrėžtis, galima teigti, kad Liūnė Sutama originaliai perteikia ikisąvokinės tikrovės patirtis, konstruodama dinamiškus poetinius vaizdus, pasitelkdama emocinio pasklidimo įspūdį kuriančius peizažus ir kurdama subtilius emocinės energijos nuokrypius, dažniausiai koduojamus talpiaisiais įvaizdžiais ir vizualiomis jų charakteristikomis. Kognityvinės poetikos instrumentas leidžia konkrečiau įvardyti specifinę Liūnės Sutomos poezijos kokybę, dažniausiai nusakomą metaforiškai.

RAKTAŽODŽIAI: kognityvinė poetika, figūra, fonas, vaizdinių schema, ikoniškumas, poezija.

Poetinio teksto galia pristabdyti kasdienybės srautą neginčytina. Galima diskutuoti apie poezijos populiarumą skirtingomis istorijos atkarpomis, apie jos reikšmę naujais technologijų amžiuje, ir vargu ar būtų įmanoma rasti vienareikšmį atsakymą, tačiau mąstant apie eilėraščio poveikį skaitančiajam tikėtinos konkrečios subjektyvios reakcijos. Šiame straipsnyje ir bus mėginama išsiaiškinti Liūnės Sutomos poetinių tekstų kodus, stengiantis įvertinti poetinio ikoniškumo lygmenį. Pagrindine teorine atrama pasirinkti kognityvinės poetikos teiginiai, padedantys atskleisti teksto poveikį skaitytojui ir apibūdinti eilėraščio kalbos provokuojamus kognityvinius procesus.

PRIELAIDOS IKONIŠKUMUI

Kaip teigia Izraelyje dirbantis vengrų kilmės mokslininkas Reuvenas Tsuras, „estetiniams tikslams pasiekti poezija įdarbina kognityvinius (taip pat ir lingvistinius)

procesus, kurie evoliucionavo natūraliai, į jokių estetinius tikslus neorientuoti... <...> Skaitant poeziją įvyksta kognityvinių procesų modifikacija (kartais ir deformacija), ir jie pritaikomi tokiems tikslams, kokiems nebuvo sumanyti.¹ Vadinasi, poezija tam tikra prasme perkeičia tokius procesus ar reiškinius kaip suvokimas, dėmesys, atmintis, problemų sprendimas, kalba, mąstymas ar vaizduotė, visa tai, kas šiuo metu, anot Tsurio, apibendrintai vadinama pažinimu. Kiek toks perkeitimas prasmingas? Į šį klausimą atsako Margareta Freeman analizuodama poetinio teksto ikoniškumo reiškinį ir jį apibūdindama kaip „įdarbinantį kalbą, kad ši sukurtų pajausto gyvenimo regimybę“². Anot tyrėjos, „poetinis ikoniškumas – tai kalba sukuriama pojūčiai, emocijos ir įvaizdžiai, kuriuos sąmonė priima kaip išskirtinai tikrus“³. Šį išskirtinį tikrumą Freeman traktuoja kaip su pasauliu mezgamą ryšį, padedantį užčiuopti pirmąją neregimą patyrimą, kokybiškai kitokį nei Tsurio minimas kasdienis kognityvinis stabilumas, leidžiantis įprastai ar, jo žodžiais tariant, „normaliai funkcionuoti pasaulyje“⁴. Kalbėdama apie poetinį ikoniškumą Freeman turi omenyje ikisąvokinę tikrovę, kurią ir gali atgaivinti ar priartinti geras poetinis tekstas ar koks kitas meno kūrinys. Mokslininkės teigimu, mums suteiktas žmogiškasis pavidalas ir žmonių kalba varžo patį tikrovės matymą; „tą pačią akimirką, kai tik sąvokine prasme (ar konceptualiai) sužinome apie mus supantį pasaulį, iškart tą pasaulį paverčiame fenomenologiniu, turtingu persidengiančiais sluoksniais, bet kartu ir skurdžiu, nes neleidžiančiu tiesiogiai patirti jo esmės“⁵, o poezija geba sukurti patirto ar pajausto pasaulio esatį, savitai materializuoti ar atgaminti ikisąvokinę tikrumą. Verta pasiaiškinti, kaip šis tikrumas veriasi, skaitant Liūnės Sutemos poetinius tekstus, kuriuos literatūrologai vertina labai palankiai, tačiau nevienareikšmiškai poetinio turinio požiūriu.

Dana Vasiliauskienė „Lietuvių egzodo literatūroje 1945–1990“ apibendrinama išsamią Liūnės Sutemos kūrybos apžvalgą akcentuoja išryškėjusią poetės pasirinktą rašymo strategiją – užrašinėjamą savo gyvenimą: „Atstumas tarp eilėraščio personos ir tikrovinio „aš“ yra tik minimalus <...>. Visa tai suteikia šiai poezijai ypatingą autentiškumo požymį“; tačiau iškart priduriama: „<...> kita vertus, galima būtų sakyti, kad yra absoliuti distancija tarp tikrovinio ir poetinio „aš“. Sutema užrašinėja savo gyvenimą, bet daro jį tai, transformuodama šnekamąją kalbą per subtilų

¹ Tsur R. *Some Aspects of Cognitive Poetics*. Prieiga internete <<http://www.tau.ac.il/~tsurxx/>> [žiūrėta 2018 04 30].

² Freeman M. H. *Minding: Feeling, Form, and Meaning in the Creation of Poetic Iconicity*. In *Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps*. Eds. G. Brône, J. Vandaele. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009, 178.

³ *Ibid.*

⁴ Tsur R. *Some Aspects of Cognitive Poetics*.

⁵ Freeman M. H. *Poetic Iconicity*. In *Cognition in Language: Volume in honor of Professor Elzbieta Tabakowska*. Eds. W. Chlopicki, A. Pawelec, A. Pokojnska. Annual Review of Cognitive Linguistics. Kraków: Tertium, 2009, 425.

„raganavimo“ procesą į meninę kalbą⁶. Rimvydas Šilbajoris mąsto panašiai, tik subtiliau formuluoja: „Viena iš anksčiausiai pastebimų Sutemos poezijos savybių yra palinkimas autoriaus personažui eilėraštyje, jo poetiškąjį „aš“ pastatyti į padėtį veikėjo, dalyvaujantį eilėraščiui įvaizdinės ir idėjinės struktūros plėtotėje, bet kartu ir taip, kad jis pats, tas veikėjas, irgi būtų įvaizdis.“⁷ Tokie svarstymai atrodo labai iškalbingi, stengiantis atskleisti pačią rašymo esmę: išeitų, kad rašantysis mėgina save projektuoti ikisąvokinėje tikrovėje, kad menamai tapęs įvaizdžiu įgautų nematomybės kokybę, kurią taip akcentuoja Freeman: „Kaip sako Merleau-Ponty (1962)⁸, mūsų pirminė ikisąvokinė būties patirtis ir yra tikrovės struktūros pamušalas. Paprastai ta tikrovė mums „nematoma“, bet ne kaip nesatis ar tuštuma; ji yra paslėpta regimybėje ir visada čia pat.“⁹ Kad esminė tikrovė arba užčiuoptas ryšys su pasauliu materializuotųsi, galima pasitelkti poetinį tekstą, nors gali būti, kad tokia ikoniškumo apraiška sąlygojanti būseną nebūtinai kontroliuojama. Šitai liudija pačios Liūnės Sutemos žodžiai: „Mano kūrybos procesas nenusakomas. Aš tarsi girdžiu man sakomus žodžius... <...> Anksčiau sakydavau, kad „išspjaučiau eilėraščius“. Aš nesikankinu. Kai manyje susikaupia žodžiai, tada jau reikia atsikratyti... O kad vaikščiočiau ir galvočiau... ne. kažkas pasako iš vidaus, kad turiu rašyti.“¹⁰ Matyt, taip ir atsiranda distancija tarp „tikrovinio ir poetinio „aš“ – per žodžius, kurie išmetami į paviršių iš autentiškos „aš“ patirties ikoniškumą sąlygojančiame nematomybės lygmenyje. Vasiliauskienės minėtą „raganavimo procesą“ kognityvistinės poetikos specialistai, matyt, traktuotų kaip gebėjimą itin griežtą loginį instrumentą kalbą panaudoti taip, kad būtų sukurtas emocinio pasklidumo, priešingo griežtai kalbos sistemai, įspūdis¹¹. Emocija poetiniam ikoniškumui itin svarbi, nes būtent „pakilių emocijų būsenų metu mes, nors ir labai trumpam, susivokiame esantys dabarties akimirkos pirmaprados būties dalimi. <...> Atkuriant mūsų individualios konkrečios patirties sąlygotų pojūčių ir emocijų pirmapradiškumą, jausmui suteikiama forma, o formai – jausmas.“¹²

Atsižvelgiant į visus šiuos svarstymus verta sureikšminti Vasiliauskienės išvalgą: „<...> derėtų aptarti Sutemos kūrybą, kaip ekspresinę būties arba, trumpiau,

⁶ Vasiliauskienė D. Liūnė Sutema. In *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Red. K. Bradūnas, R. Šilbajoris. Vilnius: Vaga, 1997, 646.

⁷ Šilbajoris R. Liūnės Sutemos žemėje. In *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*. Vilnius: Vaga, 1992, 232.

⁸ Freeman turi omenyje šį veikalą: Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception*. Tr. C. Smith. London: Routledge and Kegan Paul, 1962.

⁹ Freeman M. H. Poetic Iconicity. In *Cognition in Language*, 427.

¹⁰ *Liūnė Sutema. Tegul kalba mano poezija*. Prieiga internete <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2008-05-27-liune-sutema-tegul-kalba-mano-poezija/3808>> [žiūrėta 2018 04 29].

¹¹ Tsur R. *Some Aspects of Cognitive Poetics*. Prieiga internete <<http://www.tau.ac.il/~tsurxx/>> [žiūrėta 2018 04 30].

¹² Freeman M. H. Poetic Iconicity, 427.

egzistencinę poeziją, nesuteikiant tam apibūdinimui kažkokio ypatingo filosofinio ar intelektualinio aspekto, nes tokia Sutemos poezija nėra.¹³ Filosofinį ar intelektualinį aspektą Liūnės Sutemos poezijoje atstoja autentiškos pirmapradės būties tikrumas, kurį ir reikėtų išskleisti pasitelkus esminius kognityvinės poetikos teiginius.

PRIELAIDOS ĮTIKĖTI: EMOCINIO PASKLIDUMO REIŠKINYS

Analizei pasirinktas tekstas iš 1992-ųjų „Poezijos rinktinės“. Tikrinant numanomą eilėraščio poveikį derėtų išsiaiškinti, kaip kuriamas emocinio pasklidumo efektas, kreipiantis dėmesį nuo struktūruotos kalbos griežtumo ir kuriantis Freeman apibrėžtą ikoniškumą.

Grąžinu akligatvį, nuaugusį topoliais.
Anapus vartų kapinės,
lietuvišku vardu –
Grąžinu akligatvį laikantiems mano vaikystę
mėšlungio sutrauktu delnu.
Tesaugos jie mano vaikystę,
telieps jai kartot ir kartot tuos pačius
šūkius, priesaikas, pažadus –
ir kai ji užsprings bekartodama,
lyg užburtu obuoliu,
teišsiveda ją pro vartus,
per žemės rėžį, pakrikštytą
lietuvišku vardu,
į patvorį ir palieka augt.

Ir sėdės ten mano vaikystė viena,
nebylė, žaisdama akmenėliais –,
nekrikštų kapeliuos,
patvoryje –
sėdės nustelbta nuodingų vijoklių,
ir mėtys akmenėlius į mane.¹⁴

Tiesiogiai įvardytos emocijos visame tekste nėra, tačiau aiškiai juntamas niuansuotas emocijų spektras, koduojamas peizažų nuotrupomis ar situacijų punktyrais. Pirmą eilutę kuriama neįprasta situacija, sąlygota pasyvaus veiksmo („Grąžinu...“), ir tuo pačiu keliais potėpiais kuriamas lakoniškas peizažas („...akligatvį, nuaugusį

¹³ Vasiliauskienė D. Liūnė Sutema, 646.

¹⁴ Liūnė Sutema. *Poezijos rinktinė: eilėraščiai*. Vilnius: Vaga, 1992. Prieiga internete <<http://www.tekstai.lt/component/content/article/446-liune-sutema/1861-liune-sutema-poezijos-rinktine-1992>> [žiūrėta 2018 05 01].

topoliais“). Atrodytų, kad peizažą praplečia antra eilutė („Anapus vartų kapinės...“), tačiau „akligatvio“ emocinis krūvis ir įsivaizduojama plati erdvė už vartų – akligatvio baigtinumas ir numanomas beribiškumas – formaliai galimą vientisą peizažą suskaldo į du – gražinamą ir kitą, nurodomą vieninteliu talpiu įvaizdžiu „kapinės“. Ketvirta eilutė įtvirtinama jau pažįstama situacija („Gražinu...“), tik ji papildoma nauju vyksmu, kuris asociacijų lygmenyje sustiprina „akligatvio“ aklumą: „laikantiems mano vaikystę“ suponuoja priklausomybę ir, tikėtina, suvaržymus, kurie semantiniame „akligatvio“ varžtų kontekste jau neatrodo grėsmingi. Penktoje eilutėje išblaškomas įsivaizduojamas peizažas ir išgryninama emocija – „mėšlungio sutrauktas delnas“ kelia grėsmę, nes įsivaizduojamas nevalingas judesys siejasi su nesaugumu – bet kada gali būti išmestas arba per daug suspaustas. Kita vertus, „gražinamas akligatvis“, kelias į niekur, menkas nuostolis gražinančiajam, todėl ir „sutraukto delno“ agresija neatrodo baugiai aštri.

Tsuras pabrėžia, kad „emocijos paprastai siejamos su atitinkamu nuokrypiu nuo įprasto energijos lygmens; susilpnėjusi emocija paprastai siejama su liūdesiu, prislėgta nuotaika ar ramybe“¹⁵. Pyktis ar agresija bus sustiprėjusios energijos ženklas. Laikantis šios Tsur gradacijos tektų konstatuoti, kad penktoji eilutė energetinio lygmens požiūriu bus posmo kulminacija, tačiau nuokrypis nuo įprastumo nežymus. Šeštąja eilute keičiamas emocinis laukas, švelninant menamus fizinius veiksmus ir aiškinant pirmųjų eilučių situaciją: „Tesaugo jie mano vaikystę...“ „Jie“ lieka anonimiški, bet šitai neatrodo reikšminga, nes prasmingesnis veiksmas, provokuojantis skaitytojo emocinį atsaką: „telieps jai kartot ir kartot...“, „teišsiveda“, „palieka augt“. Aiškia kryptį „į“ nurodantys, bet konkrečios saugios vietos nežymintys paliepimai nekeičia energetinio lygmens, o galutinis numanomos krypties taškas „patvorys“ – nuoroda į atskirtį ir vienatvę, melancholijos, savito neišsipildymo nuojautas. Emocinis fonas nėra malonus, nors dramatinizmo neįjuntama. Abstraktus įvaizdis „lietuviškas vardas“ kuria aliuziją ir į vaizduotėje susiformuojantį priešingą polių – nesavą erdvę; kita vertus, ši nesava erdvė tampa opozicija „patvoriui“, vadinasi, gali būti suprantama kaip atsvara melancholijai ar neišsipildymui. Gražinimo aktas, suponuojantis kryptį „iš – į“ suvokiant, jog kažkada toji kryptis buvo apgręžta (kad gražintum, reikia būti įgijus), gali būti suprantamas kaip apsisprendimas rinktis buvimą be dirginančios negalimybės. „Užburto obuolio“ įvaizdis, aliuzija į užnuodytą kąsnį, išryškina primestos valios asociacijas ir sustiprina nemalonaus fiziologinio proceso užspringimo potyrį, bet užspringti nereiškia nuryti, vadinasi, užnuodytas kąsnis teliks nerealiizuota galimybė, sutirštinta grėsmė.

Keturiolikos eilučių posmas – keliasluoksnis peizažas, kurį galima suprasti kaip foną. Reikėtų paminėti, kad figūros ir fono reiškinį Tsuras apibūdina kaip atitinkamą suvokimo organizavimą; „tai, kas tam tikru momentu išskiriama kaip figūra,

¹⁵ Tsur R. *Some Aspects of Cognitive Poetics*.

priklauso nuo jutiminės stimuliacijos modelių ir nuo suvokėjo interesų tą akimirką¹⁶. Figūrą be fono Tsuras priskiria būtent literatūrinio teksto laukui teigdamas, jog tokia figūra iš dalies ir kuria poetinę kokybę, kuri turėtų būti tapati ikoniškam tikroviškumui. Figūra, išryškėjanti miglotame posmo fone (galbūt kapinėse), yra numanoma, aiškiai neužrašoma; tai subjektas, kuris gražina. Antrame šešių eilučių posme fonas nesikeičia – „nekrakštų kapeliai“, tikėtina, ir yra tos pačios kapinės „anapus vartų“, – bet pasikeičia figūra, kuri dabar jau aiškiai pavadinama – „mano vaikystė“. Personifikuota abstrakcija – puikus dėmesį traukiantis pasirinkimas, provokuojantis ir emocinę reakciją. Kognityvinės poetikos eksperto Peterio Stockwello teigimu, skaitant „dėmesys bus išlaikomas tik nuolat kurstant stilistinį smalsumą, vykstant nuolatiniam figūros ir fono sąveikos atsinaujinimo procesui. Taip yra todėl, kad dažniausiai dėmesį patraukia judesys (regos lauke); statiški regos lauke esantys elementai greitai praranda mūsų dėmesį. <...> literatūra tiesiogine prasme ir yra *blaškymas* (ar pasklidumo provokacija – I. Ž.), atitraukiantis dėmesį nuo vieno elemento ir jį telkiantis į kitą, naujai įvestą, elementą.“¹⁷

Antras posmas pradėdamas statiška eilute („Ir sėdės ten mana vaikystė viena...“), tačiau jau antroje eilutėje dėmesį patraukia konkretus judesys – žaidimas akmenėliais. Šis žaidimas turi aiškias taisykles: žaidžiama penkiais akmenėliais, kurie išdėliojami ant žemės; vienas iš penkių akmenėlių metamas aukštyn ir, jam būnant ore, žaidėjas stengiasi pačiupti vieną iš keturių ant žemės gulinčių akmenėlių. Sėkmingai pačiuopus akmenėlį nuo žemės ir sugavus išmestąjį, vėl metamas aukštyn vienas iš dviejų delne esančių akmenėlių ir čiumpamas vienas iš trijų akmenėlių, likusių ant žemės. Taip žaidžiama tol, kol delne atsiduria visi penki akmenėliai. Antra žaidimo dalis kiek kitokia; iš nykščio ir sukryžiuoto smiliaus ir didžiojo piršto „pastatomi“ vartai, penki akmenėliai išdėliojami ant žemės prieš vartus, vienas akmenėlis iš penkių metamas aukštyn, o kitus keturis vienu metu mėginama įstumti pro vartus, kol išmestas akmenėlis dar nesugautas. Žinant šias paprastas taisykles ir įsivaizduojant akmenėliais žaidžiančią personifikuotą „nebylę vaikystę“, įsivaizduojami ir vartai, pro kuriuos teks stumti akmenėlius. Aktyviojoje atmintyje likusių „kapinių vartų“ vaizdinys atsikartoja menamu vartelių iš pirštų įvaizdžiu, pratęsiančiu judėjimo pirmyn be galimybės sugrįžti įspūdį. Emocijų lygmenyje visa tai nekeičia energetinio krūvio, bet aukštyn mėtomų ir gaudomų akmenėlių monotonija kuria nenutrūkstamo kartojimosi, savito dėsningumo iliuziją. Vėliau teksto suponuojamas patvorio atokumas, „nuodingų vijoklių“ priedanga tarsi turėtų įtvirtinti statiką, bet tokios nuojautos kyla vos akimirka, nes paskutine posmo eilute žaidimo judesių monotonija nutraukiama, keičiama akmenėlių trajektorija: „ir mėtys akmenėlius į

¹⁶ Tsur R. Metaphor and figure-ground relationship: comparisons from poetry, music, and the visual arts. In *Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps*. Eds. G. Brône, J. Vandaele. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009, 238.

¹⁷ Stockwell P. *Cognitive Poetics. An Introduction*. London and New York: Routledge, 2002, 19.

mane“. Paskutinėje eilutėje kinta figūra – „vaikystę“ pakeičia „akmenėliai“, o fonas tarsi išblėsta, nes objektas, į kurį taikoma, asociacijų lygmenyje yra gerokai nutolęs laike, vadinasi, ir erdvėje, kurios niekuo neįrėminsi.

Visas eilėraštis – tarsi koks lauknešis, kurį nuspręsta gražinti, bet gražinant aiškiai suvokiama, jog ryšulio turiniu atsikratysi tik fiziškai. Akivaizdu, jog Liūnei Suteimai pavyko sukurti pasklidumo efektą išlaikant dinamiką, nuolat orientuojant skaitantįjį „į“ kryptimi ir tuo pat metu kuriant kontrapunktą „iš“: gražinu (į-iš-į įspūdis), leidžiu išvesti (į), patiriu pastangas užmegzti ryšį („mėtys... į mane“, iš-į). Nors nuokrypis nuo emocinio įprastumo nėra žymus, ryškūs, vizualūs netikėti įvaizdžiai (grąžinamas akligatvis, mėšlungio traukiamas delnas, akmenėliais žaidžianti vaikystė) kuria ilgas asociacijų grandines ir provokuoja subjektyvias galbūt stipriau emociškai įkrautas nuostatas.

VAIZDINIŲ SCHEMŲ TRAKTUOTĖS

Kitame poetiniame tekste „Angelas sargas“ peizažo ir judesio gerokai daugiau.

Nesaugojo jis manęs –
 aš jį sekiojau vaikystėj.
 Atsargūs jo žingsniai aplenkdamo pylimą,
 už kurio plaukė pavasario liūčių
 ir polaidžio vanduo –
 nedrąsūs jo žingsniai prabėgdavo sodą,
 garuojantį nokstančia šiluma –
 bailūs jo žingsniai praeidavo lūšną
 senutės, džiovinančios saulėj
 pelkių ir miško žoles.

Ir kai raminantys motinos žodžiai
 pastatydavo angelą sargą
 vakarais tarp manęs ir tamsos,
 aš laukdavau iki jisai užmigs,
 kad galėčiau ilgėtis
 nebraidyto vandens už pylimo,
 neragautų vaisių sode
 ir senutės, renkančios žoles
 mano nemigai.

Neišsaugojo jis manęs,
 tik aš jį savyje išnešiojau,
 bailų ir atsargų
 angelą sargą, savo vaikystės.¹⁸

¹⁸ Liūnė Suteima. *Poezijos rinktinė: eilėraščiai*. Prieiga internete <<http://www.tekstai.lt/component/content/article/446-liune-sutema/1861-liune-sutema-poezijos-rinktine-1992>> [žiūrėta 2018 05 01].

Pirmomis eilutėmis taip pat kuriama apversta situacija, iškart patraukianti skaitančiojo dėmesį: „Nesaugojo jis manęs – / aš jį sekiojau vaikystėj.“ Asociacijų lygmenyje ryškėja dvi lygiavertės figūros, tačiau pagrindo nusakyti nepavyksta – „jis“, turintis atlikti sergėtojo funkciją, apsieičia vietomis su subjektu, kuris sekiojamas vis dėlto išsaugo tam tikrą santykį, nors ir ne tokį, koks, numanoma, turėtų būti užmegztas. Veiksmazodis „sekiojau“ suteikia dinamikos ir „jam“, nes sekiojama paskui tą, kuris juda. Emocinė būseną pradedama kurti jau trečiaja eilute ir tikslinama iki dešimties eilučių posmo pabaigos: „atsargūs žingsniai“, „nedrąsūs žingsniai“, „bailūs žingsniai“. Atrodo, kad nuo sekiojančiojo bėgama iš bailumo, todėl subjektas natūraliai įgauna pranašesniojo vaidmenį, nes vejasi nesibaimindamas.

Stockwellas vartoja specifinę sąvoką „vaizdinių schemas“ ir tas schemas apibūdina kaip „mentaličius paveikslus, kuriuos naudojame kaip kertinius šablonus, kad suprastume įprastai besiklostančias situacijas. Mintyse susikuriame savas vaizdinių schemas ir konkrečiomis schemomis dalijamės su bendruomene, kurioje gyvename, remdamiesi fiziniu santykiu su pasauliu“¹⁹. Stockwello teigimu, kiekvienas turi susikurtą „kelionės“, „aukštyn / žemyn“, „priekio / užnugario“, kokios nors „talpyklos“ ir pan. schemas. Pirmame posme mentalinėje erdvėje ryškėja kelionė po žiemos bundančių keliu – pro „pylimą“, per „sodą“, „pro lūšną“; dar ryškus „pelkių“ ir „miško“ menamas peizažas, žymimas saulėje džiūstančių žolių. Visi peizažą konstruojantys elementai lengvai atpažįstami, „šabloniški“ Stockwello nusakyta prasme, bet fono ir figūros santykį „geštaltišškai“ išvysti sunku. Figūra pirmame posme galėtų būti „jis“, neturintis konkrečiu poetiniu tekstu nusakyto pavidalo, bet įkrautas pavadinimo „Angelas sargas“. Peizažo elementai charakterizuojami netvariais, lakiais vaizdiniais – „pavasario liūčių ir polaidžio vanduo“, „garuojanti nokstanti šiluma“, džiūstančios (garinančios vandenį) žolės – kurie vizualiai neįsteigia aiškaus fono; „pylimas“, „sodas“ ir „lūšna“ greičiau jau patys būtų laikytini figūromis, nes yra gerokai konkretnesni už įvardžiu žymimą subjektą, o fono sukurti tiesiog nespėja dėl atitinkamų dinamiškų veiksmazodžių („aplenkdavo“, „prabėgdavo“, „praeidavo“), spartinančių vyksmą. Mentalinėje erdvėje tikrai iškyla kelionės vaizdinys, papildytas dar ir laikinumo niuansu.

Antrame posme dinamika palengva sustabdoma: „Ir kai raminantys motinos žodžiai / pastatydavo angelą sargą / vakarais tarp manęs ir tamsos...“ Keičiasi subjektas – pirmo posmo „jis“ tampa objektu ir pagaliau pavadinamas, tik ar jis lieka figūra, nėra paprasta pasakyti. „Angelas sargas“ pastatytas „tarp manęs ir tamsos“; čia ryški „kognityvinė konfigūracija“, reiškinys, kai vartojamos tam tikros prielinksninės konstrukcijos sąlygoja vaizdinių schemą sudarančių elementų atitinkamą sąveiką. Tie elementai išskiriami trys: tam tikras iš vieno taško į kitą persikeliantis objektas

¹⁹ Stockwell P. *Cognitive Poetics. An Introduction*. London and New York: Routledge, 2002, 19.

(angl. *trajectory*), kelias (angl. *path*), kurią jis įveikia, ir elementas, su kuriuo kaip su fonu sąveikauja persikeliantis objektas (angl. *landmark*)²⁰. „Keliaujantis objektas“ lyg ir turėtų būti „angelas sargas“, nes jis buvo pastatytas, tačiau abstraktus vardažodis „tamsa“ turi nemenką emocinį krūvį ir čia įgauna ne fono, bet figūros funkcijas. Taigi galiausiai mentalinėje erdvėje išryškėja trys lygiavertės figūros – aš („manęs“), „tamsa“ ir „angelas sargas“, o aiškaus fono išskirti nepavyksta.

Ketvirtoje antro posmo eilutėje antrą kartą pasikeičia poetinio teksto subjektas ir lieka nepakitęs iki posmo pabaigos. Vėl atkuriamas pirmo posmo peizažas, tiksliau, „angelo sargo“ trasa, kurią subjektas irgi įveikęs, tik per greitai, kad būtų spėjęs patirti pralėktų vietų esmes („nebraidytas vanduo“, „neragauti vaisiai“). Antrame posme taip pat aiškiai įvardijamos emocijos – ramybė ir ilgesys („raminantys žodžiai“, „ilgėtis“). „Angelo sargo“ bailumas lengvai kontrastuoja su subjekto „aš“ regimybe ir ilgesiu, emocinio krūvio prasme aiškiai nenusveria nei „angelo“, nei „aš“ polių, todėl ir pagrindinė figūra poetinio teksto sukurtoje mentalinėje erdvėje neišryškėja – gali būti ir „aš“, ir „angelas sargas“, priklausomai nuo „momentinių suvokėjo interesų“²¹.

Paskutiniame keturių eilučių posme situacija nesikeičia – fono neatsiranda, figūros konkuruoja: „Neišsaugojo jis manęs, / tik aš jį savyje išnešiojau...“ Neišsaugojo, nes nesaugojo; „aš“ ir „angelas sargas“ galutinai apsikeičia funkcijomis, paskutinėje eilutėje galiausiai ima ryškėti figūros („angelą sargą“) ir fono („savo vaikystės“) santykis, kuriantis patirties užgrūdintos brandos atleidumo įspūdį. Eilėraštyje tenka nuolat persiorientuoti nuo vieno objekto prie kito plečiant asociacijų laukus, fiksuojant kilusių laisvųjų vaizdinių spalvas ir emocinius krūvius. Pasklidumo įspūdis akivaizdus, dėmesys nuosekliai išlaikomas, fono ir figūros santykis nepastovus, geštaltistų minimo fono²² dažniausiai nėra, o tai gali būti suprantama kaip aukščiausios poetinės kokybės – ikoniškumo – ženklas.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Apibendrinant abu analizuotus tekstus galima teigti, kad labai panašiomis strategijomis kuriamas ar atgaminamas kone tas pats patyrimas – pirmajame eilėraštyje išryškėjusi į-iš-į kryptis, materializuota savitu vyksmu „gražinu“, antrame tekste pasikartoja „į“ punktyru, atgaminamu jau iš laiko perspektyvos – menamo „iš“

²⁰ Ungerer F., Schmid H. J. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Great Britain: Pearson Education Limited, 2006, 163.

²¹ Tsur R. *Metaphor and figure-ground relationship*, 238.

²² Apie tai išsamiai kalba Reuvenas Tsuras ir kiti knygoje *Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps*. Eds. G. Brône, J. Vandaele. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009.

taško. Sprunkantis „angelas sargas“ labai panašus į akmenėliais žaidžiančią vaikystę, netikėtai sumaniusią apmėtyti ir patį subjektą: kas turi saugoti ir „įkrauti“ užtikrintai ateičiai, sprunka arba baido, tačiau dėl to tik graudu, nes pirminiai tokių veiksmų įspūdžiai jau patirti, emocijos išgyventos, galimi nesklandumai įveikti.

Dalia Satkauskytė Liūnės Sutemos poetinį braižą apibūdina metaforiškai: „Ji nesiima drastiškos deornamentacijos, bet žodžio sąžiningumo problema lieka esminė. Nuo pakitusio žodžio situacijos konstatavimo („Metas sudeginti žodžius, kuriems daiktų nebėra“, rink. *Badmetis*, 1972), einama ieškoti „pirmųjų žodžių“, tylinčių ir vien savo buvimu bylojančių (rink. *Graffiti*, 1993).“²³ Gali būti, kad čia ir turimas omenyje kognityvistų minimas ikisąvokinės tikrovės kodas; „pirmieji tylintys žodžiai“ gali būti suprantami kaip nematomybės išraiška, perteikianti autentiškas pačias tikriausias patirtis, Freeman minimą užmegztą momentinį santykį su pasauliu. Formaliai šie sunkiai nusakomi reiškiniai analizuotuose Liūnės Sutemos poetiniuose tekstuose ikūnyti ryškiomis vaizdinių schemomis, konkuruojančiomis figūromis, kurios dažnai tarsi pakibusios tuštumoje, neturi fono, tik lakoniškus peizažus, kryptingai orientuojančius žvilgsnį nuo vieno elemento prie kito, todėl puikiai kuriančius emocinio pasklidumo įspūdį. Tikėtina, kad panašios vaizdinių schemos kartosis ir kituose Liūnės Sutemos poetiniuose tekstuose, nes kartą įvaldytas gebėjimas kurti ikisąvokinės tikrovės autentišką niekaip negali sunykti paties rašančiojo valia.

LITERATŪRA

Freeman M. H. *Minding: Feeling, Form, and Meaning in the Creation of Poetic Iconicity*. In *Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps*. Eds. G. Brōne, J. Vandaele. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009.

Freeman M. H. *Poetic Iconicity*. In *Cognition in Language: Volume in honor of Professor Elzbieta Tabakowska*. Eds. W. Chlopicki, A. Pawelec, A. Pokojnska. Annual Review of Cognitive Linguistics. Kraków: Tertium, 2009.

Liūnė Sutema. *Poezijos rinktinė: eilėraščiai*. Vilnius: Vaga, 1992. Prieiga internete < <http://www.tekstai.lt/component/content/article/446-liune-sutema/1861-liune-sutema-poezijos-rinktine-1992> > [žiūrėta 2018 05 01].

Liūnė Sutema. *Tegul kalba mano poezija*. Prieiga internete <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/>

2008-05-27-liune-sutema-tegul-kalba-mano-poezija/3808> [žiūrėta 2018 04 29].

Satkauskytė D. *Sutema Liūnė*. In *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Stockwell P. *Cognitive Poetics. An Introduction*. London and New York: Routledge, 2002.

Šilbajoris R. *Liūnės Sutemos žemėje*. In *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*. Vilnius: Vaga, 1992.

Tsur R. *Metaphor and figure-ground relationship: comparisons from poetry, music, and the visual arts*. In *Cognitive Poetics: Goals, Gains, and Gaps*. Eds. G. Brōne, J. Vandaele. Berlin: Mouton de Gruyter, 2009.

Tsur R. *Some Aspects of Cognitive Poetics*. Prieiga

²³ Satkauskytė D. *Sutema Liūnė*. In *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, 477.

internete <<http://www.tau.ac.il/~tsurxx/>> [žiūrėta 2018 04 30].

Ungerer F., Schmid H. J. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Great Britain: Pearson Education Limited, 2006.

Vasiliauskienė D. Liūnė Sutema. In *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*. Red. K. Bradūnas, R. Šilbajoris. Vilnius: Vaga, 1997.

Indrė Žakevičienė

THE POETICS OF REALITY: LIŪNĒS SUTEMA'S CASE

SUMMARY. The main aim of the article is to analyze two poems by Liūnė Sutema using the instrument of Cognitive Poetics. The author of the article does not intend to present a review of poetical strategies chosen by Liūnė Sutema or to oppose the attitudes of researchers interested in her creative work, but tries to reveal possible ways of interaction of Liūnė Sutema's poems with the reader by emphasizing particular configurations of image schemas, looking for specific textual elements which can attract the reader's attention, and heightening the relations between the figure and the ground. Having in mind the definition of poetical iconicity suggested by Margaret Freeman, it could be said that Liūnė Sutema manages to convey the experience of precategorical reality constructing dynamic poetical images and particular landscapes, which produce the effect of emotional diffusion, and creating subtle deviations from the normal emotional energetic level. Those deviations are marked by voluminous images and their visual characteristics. The instrument of Cognitive Poetics lets us define the unique quality of Liūnė Sutema's poetry which most often is being defined metaphorically.

KEYWORDS: Cognitive Poetics, figure, ground, image schema, iconicity, poetry.